

La troballa de l'Empordà

L. VILLARONGA

En el nostre llibre *Monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC¹* donarem la notícia de la troballa de l'Empordà publicant quinze monedes, de les quals havíem tingut informació. Sabíem que se n'havien trobat moltes més. D'algunes, incloses en el nostre catàleg del llibre citat, en sospitàvem la procedència. Ara hem tingut més informació que ens confirma la procedència d'aquesta troballa de cinquanta-set de les monedes del tipus de cap de be i revers de creu puntejada i una amb la llegenda EMPOR, publicades aleshores.

Les monedes publicades d'aquesta troballa en el nostre llibre, eren:

Grup 1-1, números 3 i 4.

Grup 1-2-1-1, números 6, 9, 15 i 39.

Grup 1-2-2-1, números 61, 64, 73, 78 i 80.

Grup 2-1-6, número 95.

Grup 4-1, número 138.

Grup 5-10, número 286.

Moneda del tipus d'Auriol, no present en la troballa marsellesa, de pròtome de toro androcèfal d'estil arcaic.²

Les monedes que se suposa que són del tipus de cap de be d'aquesta troballa i de les quals ara en tenim la seguretat, publicades en el catàleg del nostre llibre, són:

Grup 1-2-1-1, números 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43 i 44.

1. Villaronga, 1997, p. 23.

2. Villaronga, 1996.

Grup 1-2-1-2, números 45, 46, 47 i 48.

Grup 1-2-2-1, números 49, 50, 52, 56, 59, 60, 62, 63, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82 i 83.

Grup 1-2-2-2, número 84.

Grup 4, número 139.

En total són 58 monedes.

Una altra informació ens ha permès afegir 63 monedes, que assenyallem per A al catàleg i ara ens n'ha arribat una de nova amb 30 monedes de cap de be i 13 de les altres emissions, assenyalades amb una B en el catàleg.

En total són 179 monedes.

CATÀLEG

Per les monedes publicades anteriorment donem la referència al número del catàleg del nostre llibre assenyalant-les per V, i per A seguida de la numeració que va de 155 a 217, corresponent al catàleg de la subhasta d'Aureo del febrer de 2002. Finalment les procedents de la nova informació van amb B. Totes elles porten una numeració nova corresponent a la troballa i que serà la de la il·lustració. Aquesta és a grandària doble. Les mides són imprecises per la seva diferent procedència.

Els apartats del catàleg segueixen la numeració de la nostra obra.³

Hem de fer, abans de tot, una rectificació al nostre llibre. El grup qualificat com a 5-10 li correspon el 3-6, puix que és anepígraf i de pes alt.

Tipus Auriol. Ens referim a les monedes amb tipus a l'anvers i al revers un gravat incús de tipus geomètric, que es troben en la troballa d'aquest nom,⁴ els donem la referència F.

a/ Cap d'Apol·lo amb *crobylos* a la dreta.

r/ Incús geomètric.

1 - 0,63; F. Cb; hemiòbol milesi; A. 173.

a/ Cap de negre a la dreta

r/ Incús geomètric.

2 - 0,57; F. J; hemiòbol milesi; A. 172.

3. Villaronga, 1997.

4. Furtwängler.

A

B

C

D

E

F

1

2

4

5

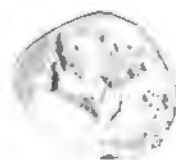
6

7

8

a/ Part anterior d'un lleó devorant la presa.

r/ Incús geomètric.

3 - 0,90; F. Ub; *tritartemorion* milesi; A. 157.

Monedes amb revers incús, no presents a Auriol

a/ Dues esfinxs rampants afrontades.

r/ Incús geomètric.

No hem trobat cap antecedent a Abdera, Quios i Teos que usen aquest tipus.

[]
- -

4 - 1,00; MAN; A. 163.

5 - 0,96; B. 5.

6 - 0,83; B. 6.

a/ Pròtome de toro androcèfal a l'esquerra d'estil arcaic.

r/ Incús geomètric.

Guadan 4; Amorós 4; Campo 7; Delgado 124-1; Furt. 1971, 4, de Pont de Molins.

[]
[]
[]
- -
- -
- -

7 - 0,94.⁵

8 - 1,03; MAN; A. 161.

9 - 0,83; B. 10.

10 - 0,74; B. 11.

11 - 0,85; B. 7.

12 - 0,97; A. 162.

13 - 1,02; B. 12.

Grup 1-1. Tipus ull/gerra

a/ Ull de front.

r/ Gerra amb nansa a la dreta.

14 - 0,33; V. 3; 4 h.

a/ Ull de front.

r/ Gerra amb nansa a l'esquerra.

15 - 0,43; V. 4; 5 h.

16 - 0,21; MAN; A. 176.

Grup 1-2. Tipus cap de be

a/ Cap de be de traç globular.

r/ Creu puntejada en zona rebaixada.

Per ordre descendent de pes, excepte quan hi ha encunys iguals.

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

1-2-1-1. Cap de be a l'esquerra.

[]

17 - 0,78; MAN; A. 217.

18 - 0,66; A. 215.

19 - 0,61; V. 6.

20 - 0,61; V. 7.

21 - 0,55; V. 8.

22 - 0,52; A. 212.

23 - 0,51; A. 213.

24 - 0,55; V. 9.

25 - 0,45; V. 10.

26 - 0,45; A. 208.

27 - 0,42; A. 209.

28 - 0,42; V. 11.

29 - 0,41; B. 40.

30 - 0,38; V. 13.

31 - 0,37; V. 14.

32 - 0,36; B. 41.

33 - 0,33; MAN; A. 202.

34 - 0,33; A. 203.

35 - 0,33; B. 36.

36 - 0,32; V. 15.

37 - 0,31; V. 16.

38 - 0,30; B. 37.

39 - 0,29; B. 34.

40 - 0,28; GNC; A. 205.

41 - 0,31; B. 31.

42 - 0,28; B. 29.

43 - 0,27; V. 18.

44 - 0,27; V. 19.

45 - 0,27; V. 20.

46 - 0,26; V. 21.

47 - 0,26; B. 25.

48 - 0,26; B. 33.

49 - 0,25; V. 22.

50 - 0,24; A. 196.

51 - 0,22; V. 23.

52 - 0,21; V. 24.

53 - 0,21; B. 30.

54 - 0,20; V. 25.

55 - 0,20; V. 26.

56 - 0,20; A. 197.

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

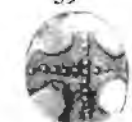
42

43

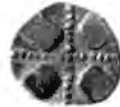
44

45

46

57 - 0,16; B. 27.
 58 - 0,16; V. 27.
 59 - 0,16; B. 20.
 60 - 0,15; B. 32.
 61 - 0,14; V. 28.
 62 - 0,14; MAN; A. 190.
 63 - 0,13; V. 30.
 64 - 0,13; V. 31.
 65 - 0,13; V. 32.
 66 - 0,13; MAC; A. 191.
 67 - 0,12; V. 33.
 68 - 0,12; B. 28.
 69 - 0,11; V. 34.
 70 - 0,11; B. 14.
 71 - 0,10; V. 36.
 72 - 0,10; V. 37.
 73 - 0,10; V. 38.
 74 - 0,10; B. 15.
 75 - 0,09; B. 26.
 76 - 0,08; V. 39.
 77 - 0,08; V. 40.
 78 - 0,08; V. 41.
 79 - 0,08; V. 42.
 80 - 0,08; B. 18.
 81 - 0,07; B. 19.
 82 - 0,06; V. 43.
 83 - 0,06; B. 21.
 84 - 0,06; A. 184.
 85 - 0,05; V. 44.
 86 - 0,05; A. 185.
 87 - 0,03; A. 182.

1-2-1-2. Cap de be a l'esquerra. Un cercle al centre de la creu del revers.

]

88 - 0,35; V. 45.
 89 - 0,34; A. 204.
 90 - 0,20; V. 46.
 91 - 0,20; V. 47.
 92 - 0,19; A. 198.
 93 - 0,13; A. 192.
 94 - 0,13; V. 48.

47

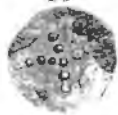
48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

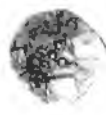
64

65

66

67

68

69

70

1-2-2-1. Cap de be a la dreta. Sense cercle a la creu.

- 95 - 0,77; V. 49.
96 - 0,73; V. 50
97 - 0,71; V. 52.
98 - 0,60; A. 216.
99 - 0,52; A. 214.
100 - 0,52; V. 56.
101 - 0,44; A. 210.
102 - 0,39; V. 59.
103 - 0,38; A. 211.
104 - 0,36; V. 60.
105 - 0,33; V. 61.
106 - 0,33; V. 62.
107 - 0,33; V. 63.
108 - 0,33; MAN; A. 207.
109 - 0,33; B. 39.
110 - 0,32; A. 206.
111 - 0,31; V. 64.
112 - 0,31; B. 42.
113 - 0,31; B. 43.
114 - 0,27; V. 66.
115 - 0,24; B. 35.
116 - 0,23; A. 200.
117 - 0,22; MAN; A. 199.
118 - 0,21; B. 24.
119 - 0,20; B. 38.
120 - 0,17; V. 69.
121 - 0,17; V. 70.
122 - 0,17; V. 71.
123 - 0,15; A. 193.
124 - 0,13; V. 72.
125 - 0,13; B. 17.
126 - 0,12; V. 73.
127 - 0,12; V. 74.
128 - 0,12; GNC; A. 194.
129 - 0,10. A. 195.
130 - 0,10; V. 75.
131 - 0,09; V. 76.
132 - 0,09; V. 77.
133 - 0,08; B. 23.
134 - 0,075; V. 80.

[]

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

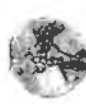
86

87

88

89

90

91

92

93

94

	135 - 0,07; B. 22.
	136 - 0,06; V. 81.
	137 - 0,06; V. 82.
	138 - 0,06; V. 83.
	139 - 0,06; A. 188.
	140 - 0,06; A. 189.
	141 - 0,065; B. 16.
]	142 - 0,08; V. 78.
	143 - 0,05; V. 79.
	144 - 0,05; A. 187.
	145 - 0,03; A. 183.
	146 - A. 186.

1-2-2-2. Cap de be a la dreta. Un cercle al centre de la creu.

147 - 0,25; A. 201.

148 - 0,11; V. 84.

3. Anepígrafes de pes alt.

3-6. En el nostre llibre va classificat com a 5-10, però ara en tenir més material veiem que correspon al grup de monedes de pes alt.

a/ Dos caps barbats de perfil bifronts i adossats.

r/ Cap d'Hèracles cobert amb pell de lleó dintre d'un quadrat.

3-6-1. Cap d'Hèracles a la dreta.

[	]	149 - 1,05; V. 286.
[	]	150 - 0,98; MAN; A. 167.
-	]	151 - 1,01; B. 3.
-	]	152 - 1,06; B. 2.
[	]	153 - 0,84; A. 165.

3-6-2. Cap d'Hèracles a l'esquerra.

[	-	154 - 1,08; GNC; A. 164.
-	-	155 - 1,00; MAN; A. 166.

3-7. Cap amb casc i gorgona.

a/ Cap cobert amb casc.

r/ Gorgona de cara.

3-7-1. Cap amb casc a l'esquerra.

-	]	156 - 0,98; B. 1.
-	]	157 - 0,89; B. 4.

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

- - 158 - 0,91; MAN; A. 159.

3-7-2. Cap amb casc a la dreta.

159 - 0,93; A. 160.

3-8. Cap d'Hèracles i cap dins d'un quadrat.

a/ Cap d'Hèracles cobert amb pell de lleó a la dreta.

r/ Cap amb casc dintre d'un quadrat.

160 - 1,10; A. 168.

3-9. Cap a l'esquerra i cap en un quadrat incús.

a/ cap a l'esquerra.

r/ cap a la dreta dintre d'un quadrat incús.

161 - 0,58; mitja moneda; MAN; A. 169.

4. Amb llegenda i pes alt.

4-1. Hèracles i lleó rampant.

a/ Cap d'Hèracles a la dreta cobert amb pell d'àguila, en el nostre llibre dèiem de lleó, darrere la llegenda grega retrògrada EMPOR.

r/ Lleó rampant a la dreta amb el cap girat, al dessota els caràcters grecs retrògrads ípsilon i èpsilon.

[]		162 - 0,96; V. 138.
		163 - 1,00; V. 139.
		164 - 0,98; MAN; A. 153.
		165 - 1,04; B. 9.
	-	166 - 0,96; B. 8.

4-10. Cap de front.

a/ Cap barbat de front.

r/ Animal a la dreta, dessobre EMP, dessota un vuit ajagut.

167 - 1,03; GNC; A. 158.

4-11. Pròtome de lleó i mussol.

a/ Pròtome de lleó a l'esquerra devorant una presa.

a/ Mussol a l'esquerra, al voltant llegenda.

168 - 1,01; MAN; A. 156.

Imitacions, de pes baix.

a/ Gall.

r/ Sis línies radials formant un hexàgon al centre.

169 - 0,40; A. 174.

170 - 0,48; B. 13.

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

a/ Cap amb casc a la dreta, d'estil tosc.

r/ Figura indeterminada, que podria ser un toro envestint.

171 - 0,58; A. 171.

a/ Cap arcaic a l'esquerra.

r/ Cranc, dues potes en pinça i les altres normals.

172 - 0,52; MAN; A. 170.

a/ Cap de front.

r/ Cap amb casc a la dreta de poc relleu.

173 - 0,32; A. 175.

7. Divisors de tipus varis

a/ Cap de be a l'esquerra.

r/ Cap de lleó de perfil a l'esquerra.

En el nostre llibre està classificada a 2-1-6.

174 - 0,23; V. 95.

a/ Gerra de dues nanses.

r/ Cap de front dintre de quadrat incús.

175 - 0,12; A. 177.

a/ Cap femení bifront, pentinat amb perles, arracada i collaret.

r/ Tipus indeterminat.

L'anvers segueix un model de Làmpsac, Furt. làmina 43-2.

176 - 0,20; A. 178.

a/ Cap de cabra a l'esquerra.

r/ Gerra amb les nanses ornamentades.

177 - 0,19; MAN; A. 179.

a/ Cap de Silè de front, barbat, d'orelles grans i tosc.

r/ Indeterminat.

178 - 0,20; MAN; A. 180.

a/ Cap amb casc rodó a la dreta, visera sortida i cabellera voleiant.

r/ Llis.

179 - 0,25; A. 181.

COMENTARIS

Monedes de revers incús no presents a Auriol. De monedes no catalanes, en el tresor de l'Empordà només hi són presents les de tipus en un costat i de marca in-

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

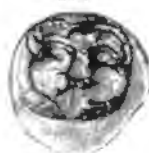
159

160

161

162

163

164

165

166

cosa en l'altre. D'aquestes, les que són presents en el tresor d'Auriol les anomenem per aquest nom, i les que no hi són, però han estat trobades en territori marsellès seguint Furtwängler les anomenem provençals. Ara ens cal, seguint el mateix criteri, anomenar catalanes les de revers incús trobades solament a Catalunya, que són diverses i presenten encunys repetits. No cal aclarir que dir-ne catalanes vol dir emporitanes.

De les monedes dites provençals trobades a Catalunya en coneixem tres exemplars del tresor de Pont de Molins. D'aquestes, trobades en territori marsellès en coneixem els exemplars publicats per Furtwängler⁶ a l'annex 2, amb cap d'Atena a la làmina 41, 1-3, i amb cap d'Apol·lo, números 6-10, i els publicats per Reynaud,⁷ números 4 a 25.

De les que a partir d'ara en podem dir catalanes, emporitanes, n'hi ha set en el tresor de l'Empordà i una a Pont de Molins, del tipus de pròtome de toro androcèfal i tres del tipus d'esfinxs afrontades.

Per a aquestes monedes proposem l'ordenació següent:

1. Monedes del tipus d'Auriol, procedents de la troballa d'Auriol.
2. Monedes amb el revers de marca incusa, com les d'Auriol, però no presents a la dita troballa. Furtwängler en dóna alguns exemples a l'annex 2, il·lustrades a la làmina 41. Coneixem les publicades per Reynaud i tres de Pont de Molins, làmina A, B i C.
3. Monedes amb revers de marca incusa similars a les d'Auriol, però no presents en la dita troballa. Procedents de terres catalanes, amb pròtome de toro androcèfal, la de Pont de Molins, làmina D, i set del tresor de l'Empordà, de les quals n'il·lustrem una a la làmina E. A més tres del tipus d'esfinxs afrontades, de les quals n'il·lustrem una a la làmina I, F.
4. Monedes de cap de be i revers de creu puntejada en zona incusa es troben a Auriol i les imitacions catalanes al tresor de l'Empordà
5. Segueixen a Massàlia les monedes pròpiament massaliotes amb tipus a les dues cares, començant per la de revers de cranc i a Catalunya, les emporitanes.

Tipus ull i gerra. Del grup 1-1, de les quatre conegudes una és d'Auriol i les altres tres del tresor de l'Empordà.

Cap de be amb revers de creu puntejada. Del grup 1-2, el comentarem ampliament.⁸ Es troben a Auriol i també a Catalunya. La tècnica i l'estil és similar, més tosc a les catalanes, que són més petites, arriben a 0,03 g, i en elles el cap de be queda reduït a un grup de punts que configuren el cap, i hi falta el traç de l'ull, que n'és el detall més característic. La diferència essencial és que mentre que en les monedes d'Auriol, Qe i Qf, són una mostra normal, seixanta-nou exemplars, i una

6. Furtwängler.

7. Reynaud.

8. Villaronga, 1997, p. 43-47 i 77-79.

mitjana de pes de 0,664 g i coeficient de variació del 13 %, amb, en canvi les trobades a Catalunya, publicades per nosaltres⁹ eren vuitanta exemplars amb la mitjana de 0,275 g i el coeficient de variació del 73 % són un conjunt anormal, amb una majoria de pesos molt baixos. Aquestes dades són coincidents amb les actuals de la troballa, on 131 exemplars tenen la mitjana de 0,241 g i el coeficient de variació del 71 %.

Hem estudiat els encunys buscant-ne d'iguals, amb un resultat molt negatiu. Tenen l'anvers i revers dels mateixos encunys les monedes números 24 i 25 i les 121 i 122; el mateix anvers les 142 i 143, i igual el revers les 90 i 91, que ens fa pensar que es devien batre molt poques monedes amb cada encuny, puix que tenim moltes monedes i quasi cap encuny repetit.

A les monedes del tresor hi hem trobat una variant, la qual presenta un cercle en l'encreuament de la creu del revers.

Creiem que les monedes catalanes de cap de be imiten les d'Auriol amb pesos que van a la baixa i arriben a límits inesperats de 0,03 g.

Grup 2-1-6. En el nostre llibre establim un grup amb una moneda del tresor per presentar el cap de be, però el seu pes molt baix de 0,23, ha fet que l'hàgim passat al grup de divisors, el set, ara és la número 174.

Grup 3. En el grup anepígraf de pes alt hem col·locat unes monedes amb uns tipus que no havíem detectat, excepte el 3-6 del qual coneixíem dues monedes, una de la troballa, i ara n'hi hem afegit dues més, totes de pes alt com correspon, amb la variant de presentar el cap d'Hèracles a la dreta i a l'esquerra.

Hem afegit a aquest grup sis monedes que formen els subgrups 3-7, 3-8 i 3-9, amb tipus nous.

Grup 4. Al grup 4 de pes alt i amb llegenda hem afegit tres monedes al grup 4-1 amb la llegenda EMPOR i format els subgrups nous el 4-10, també amb la llegenda EMPOR i el 4-11 amb llegenda. Hem trobat una peça¹⁰ amb el mateix anvers i el revers igual, làmina 9, A6, variant que el mussol mira a la dreta. La llegenda és la mateixa, però es llegeix millor, a la dreta retrògrada EMP, de les lletres de l'altre costat del mussol visible M.

Imitacions de pes baix. Les monedes afegides són cinc, de pes entre 0,32 i 0,58 g, dues amb un gall naïf i revers geomètric; una altra amb cap tosc i revers indeterminat; la quarta amb cap arcaic i revers de cranc; i la cinquena amb cap de front i revers de cap amb casc. La mitjana de pes de 0,466 g, la meitat de les dels grups 3 i 4.

Diversos. Entorn els 0,20 g. Sis monedes de tipus diversos ben realitzades, que no podem relacionar amb altres emissions. Mitjana de 0,19 g.

9. Villaronga, 1997.

10. Furtwängler, 1971, número 11, i R. N. 1923, I-9.

METROLOGIA

Els paràmetres estadístics de les monedes del tresor són:

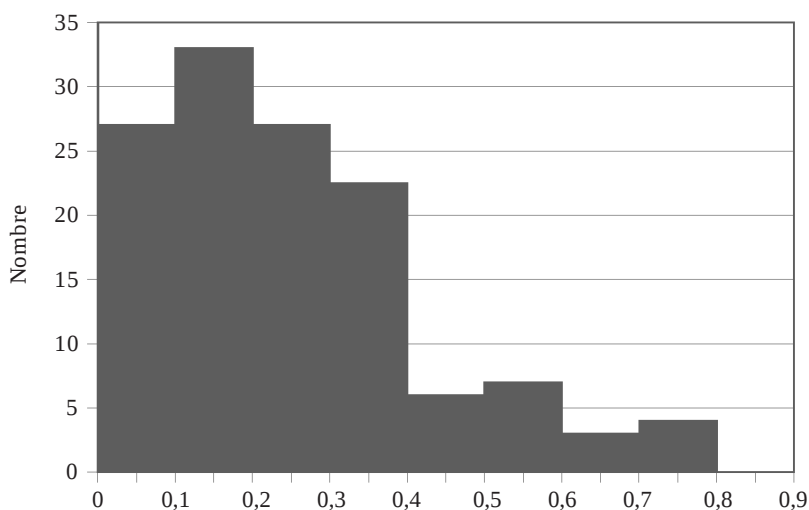
Tipus Auriol, Furtwängler Cb, J i Ub, hemiòbol milesi els dos primers i *tritar-temorion* milesi el tercer.

Revers incús no en Furtwängler, monedes emporitanes. $N = 10$; $x = 0,918$; $s = 0,099$; $v = 10 \%$; $IC = 0,847 / 0,989$; $k = -1,067$; $sk = 0,448$.

Grup 1-1. $N = 3$; $x = 0,32$; $s = 0,11$; $v = 34 \%$.

Grup 1-2. $N = 131$; $x = 0,241$; $s = 0,172$; $v = 71 \%$; $IC = 0,212 / 0,271$; $k = 0,866$; $sk = 1,127$.

Histograma traçat amb vuit intervals de 0,1.

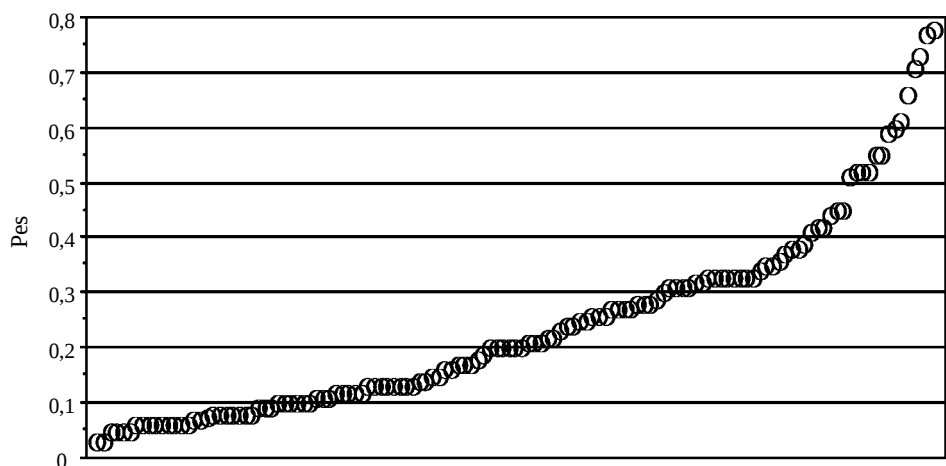
No és normal, puix que presenta una gran dispersió de pesos, amb una majoria de baixos, com indica l'alt coeficient de variació.

La gràfica dels pesos del grup 1-2 ens ensenya el seu repartiment, la meitat de les monedes queden per dessota dels 0,20 g i el 85 % no arriben a 0,40 g.

Ja hem comentat a l'apartat de «comentaris» el cas de les emissions amb cap de be i revers de creu puntejada. Les monedes d'aquest tipus trobades a Auriol tenen una mitjana de 0,664 i el coeficient de variació de 13 %. En canvi, les trobades a Catalunya tenen una mitjana de 0,241 i un coeficient de variació del 71 %. Les nostres monedes són imitacions d'aquelles batudes amb pes molt baix.

Grup 3. $N = 12$; $x = 0,986$; $s = 0,089$; $v = 8 \%$; $IC = 0,935 / 1,037$; $k = -0,956$; $sk = -0,283$.

Grup 4. $N = 7$; $x = 0,997$; $s = 0,032$; $v = 3,2 \%$; $IC = 0,968 / 1,028$; $k = -1,431$; $sk = 0,048$.

Gràfica d'observacions 1-2

En el nostre llibre¹¹ els grups 3 i 4 presenten una mitjana de 0,909 amb 28 exemplars, excloent el grup 4-2 del mussol, del qual a la troballa d'Empúries 1926 n'hi havia 879 monedes.

Les 19 monedes d'aquest tresor tenen una mitjana de 0,99, lleugerament superior a la mitjana donada en el nostre llibre.

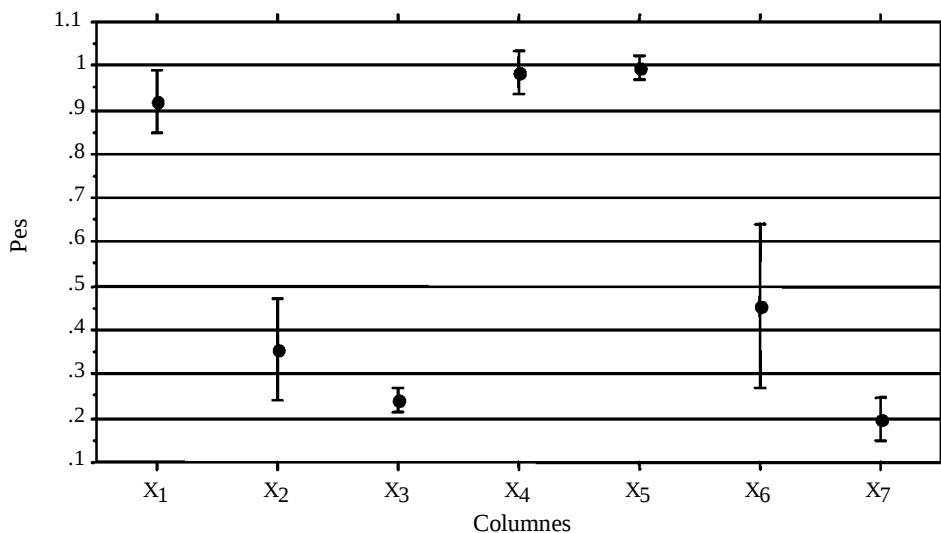
Imitacions de pes baix. $N = 5$; $x = 0,466$; $s = 0,102$; $v = 22 \%$. Són una meitat dels grups 3 i 4. Potser és una agrupació una mica arbitrària, però la seva mitjana és una meitat d'aquella.

Divisors diversos. $N = 6$; $x = 0,198$; $s = 0,044$; $v = 22 \%$.

La gràfica dels intervals de confiança de les mitjanes entre les monedes del tipus d'Auriol de la troballa i els grups del tresor està traçat amb les abscisses següents:

- X1, revers incús, no a Auriol, emporitanes.
- X2, grup 1-1.
- X3, grup 1-2.
- X4, grup 3.
- X5, grup 4.
- X6, imitacions de pes baix.
- X7, divisors.

11. Villaronga, 1997, p. 49.

Veiem que el patró de pes seguit pels grups 3 i 4 coincideix amb el de Furtwängler Ub i el grup de revers incús, corresponent al sistema milès, del qual són *tritartemorion*.

Les imitacions són meitats de pes dels grups 3 i 4, i el grup de divisors diversos queden per dessota d'aquests com a meitats.

El grup 1-1 és una mostra molt petita, té un pes d'un terç del dels grups 3 i 4, que podria ser un *tartemorion*.

Pel que fa al grup 1-2 és una mostra gran, però no normal, amb un coeficient de variació del 71 %, i una gran dispersió de pesos, amb concentració en els pesos baixos.

PROBLEMÀTICA DE L'ORDENACIÓ

En presentar aquest tresor, que si be no és nou, ha quedat ampliat i constitueix una mostra fiable, es confirma la presència de monedes del tipus d'Auriol. De les de revers incús catalanes, el nombre de monedes del grup 1 és considerable, a les quals se n'afegeixen algunes dels grups 3 i 4. I es confirma la falta de monedes el grup 2, que tal com les havíem ordenat aquestes monedes en el nostre llibre hi haurien de ser presents.¹²

Això ens porta a considerar de nou la problemàtica de l'ordenació de les monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC, per precisar la posició del grup 2 dintre de l'ordenació.

12. Villaronga, 1997.

Per analitzar l'ordenació podem seguir diversos camins:

Criteri dels tresors.

Criteri metrològic.

Criteri de les imitacions.

Criteri de la presència de monedes massaliotes.

Criteri dels tresors. Per estudiar l'ordenació farem una taula amb els tresors i les monedes que els componen, classificades pel nostre llibre.¹³

	Empordà		Emp. 1926		Morella		Penedès		Roses		Tarragona		Montgó		Pont de Molins	
grup	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%
Auriol	3	1,7	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
inc. Pro	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
inc. Emp	10	5,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
1	135	75,4	1	0,1	1	10	1	0,8	-	-	-	-	-	-	2	4
3	13	7,3	2	0,2	1	10	2	1,5	4	11,7	1	16,7	-	-	1	2
4	7	3,9	881	99,7	2	20	1	0,8	3	8,9	-	-	-	-	4	8
5	-	-	-	-	2	20	59	44,7	8	23,5	3	50	2	50	4	8
6	-	-	-	-	-	-	61	46,2	16	47	2	33,3	2	50	3	6
7	14	6,1	-	-	4	40	8	6	3	8,9	-	-	-	-	8	16
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27	54
Mass.	-	-	-	-	10	-	37	-	14	-	16	-	4	-	9	-
tot. Emp.	179	-	884	-	10	-	132	-	34	-	6	-	4	-	50	-

Els percentatges estan calculats sobre les monedes emporitanes. Donem en negretes els més alts.

Els tresors presenten una possible ordenació.

El de l'Empordà, amb el 75,4 % de monedes del grup 1, molt poques del 3 i el 4, on falten totalment les dels grups 5 i 6. Per al grup 2 donarem una moneda, la 95 de 2-1-6, que s'aparta d'aquest conjunt pel seu pes molt baix de 0,23 quan la mitjana del grup és de 0,839, ara veiem que l'hem de passar al grup 7, de monedes diverses de pes baix i pròxima als números 425 a 427. Falten les monedes massaliotes, fet que podria ser degut a la seva antiguitat o a la proximitat a la mateixa Empúries.

En l'ordre segueix el tresor de l'Empúries 1926 amb predomini total del grup 4, en què falten el 5 i el 6.

Pel que fa als tresors de Morella, el Penedès, Roses, Tarragona i Montgó deuen ser més moderns, compostos majoritàriament per monedes dels grups 5 i 6, i poques del 3 i 4, que deuen ser d'una circulació residual.

El de Pont de Molins és ben peculiar, predomina el grup 2, que falta en els altres. Dels altres grups hi ha presència reduïda de tots ells.

13. Villaronga, 1997.

Atenint-nos al sol testimoni de la composició dels tresors hauríem de passar el grup 2 al final de l'ordenació, puix que està ben representat en el tresor de Pont de Molins, que és l'únic tresor que conté monedes de tots els grups.

El problema de l'ordenació el dona la composició de la troballa de Pont de Molins. Farem un nou estudi d'aquesta troballa per veure si la composició és correcta comparant les dades que en dona Zobel,¹⁴ que ens donà la notícia d'aquesta troballa, de les de Campo¹⁵ per les monedes guardades en el GNC, i les que afegirem en la nostra aportació.¹⁶

Campo descriu 30 monedes del GNC procedents de Pont de Molins. De la número 16, no ens dona el número de referència de Zobel, per tant de les 30 monedes, 29 estan compreses en el repertori de Zobel.

De Zobel tenim la notícia de 8 monedes que no es guarden al GNC, no donades en el repertori de Campo, són els números 7, 22, 25, 26, 28, 32, 33 i 37, d'elles són massaliotes les 22, 25, 26, 28 i 37.

Nosaltres afegirem a la troballa les monedes procedents d'una col·lecció antiga de Figueres, que creiem que foren les que Zobel diu que es dispersaren en aquell temps. Les afegides són quatre massaliotes, vint monedes del grup 2 i una del 7.

Si formem una taula, a la primera columna hi ha les monedes del GNC, a la segona les que dona Zobel i a la tercera hi ha el total. Donem els percentatges. A les trenta-set que dona Zobel nosaltres n'hi hem afegit vint-i-cinc, en queden seixanta-dues, però a més hi ha una del GNC, de la qual Campo no dona el número de Zobel, per tant seran seixanta-tres.

Grups	GNC, Campo		Zobel		Afegit per nosaltres	
1-2	2	6,6	2	5,4	2	3,2
2	5	16,1	7	19	27	42,8
3	1	3,3	1	2,7	1	1,6
4	4	13,4	4	10,8	4	6,4
5	4	13,4	4	10,8	4	6,4
6	2	6,6	3	8,1	3	4,7
7	7	23,3	6	16,2	8	12,7
Mass.	5	16,7	10	27	14	22,2
Total	30		37		63	

Donem en negretes els percentatges més alts.

El grup 2 ja presenta un percentatge alt en el primer conjunt, es manté en el segon i puja molt en el tercer. Sembla doncs acceptable la composició de la troballa.

14. Zobel, 113-117.

15. Campo, 1987.

16. Villaronga, 1996.

Sembla que seguint el criteri d'ordenació pels tresors, com en el de Pont de Molins s'hi representen els grups 3-4 i 5-6, malgrat que el percentatge més alt correspon al grup 2, que hauria de ser el darrer, tenint en compte a més que les monedes del grup 2 no apareixen en els altres tresors.

Aquesta ordenació no coincideix amb la que proposarem en el nostre llibre.¹⁷

Anàlisi metrològica. Seguint el camí metrològic estudiarem les monedes massaliotes antigues¹⁸ i veiérem que es formaven dos grups metrològics:

Grup 1, de Furtwängler¹⁹ fins a XVIII, mitjana de pes de 0,851.

Grup 2, Massalieton, roda M, i roda MA, mitjana de pes de 0,793.

Naturalment precedits de les monedes del tipus d'Auriol, amb una mitjana de pes de 0,98.

La seqüència és: Tipus Auriol, 0,98, anteriors al 450 aC. Amb el mateix pes segueixen les dites de la Provença i ara les catalanes, després les massaliotes de revers de cranc, continuades amb una petita disminució de pes les de Lakýdon, les de cap amb casc marcat amb una roda.²⁰ Coincidint amb aquest grup tenim les emissions dels nostres grups 3 i 4, de 0,90.

A continuació metrològicament s'hi haurien de situar les del nostre grup 2, de 0,84, a les quals seguirien les dels grups 5 i 6, de 0,75 g. El grup 2 aniria després dels 3 i 4.

Criteri de les imitacions. Ara comentarem el camí que seguirem en el nostre llibre, resultat d'ordenar les nostres monedes per les imitacions dels tipus de les monedes massaliotes que segueixen a les del tipus d'Auriol.²¹

Per a l'estudi de les imitacions massaliotes a la moneda emporitana²² formarem uns caps de sèrie amb els tipus massaliotes que serviren de model, que són:

Cap de be, el seu origen a Furtwängler Q, es combina amb els tipus d'Apol·lo, àmfora, cap de lleó de front, cap amb casc marcat amb una roda, genet i cap de lleó de perfil.

Cap d'Apol·lo amb *crobylos*, originat en monedes del tresor d'Auriol, Furtwängler C, es combina amb el cap de be, l'àmfora, el gall, la roda, Atena i el cap amb casc marcat amb una roda.

Cap de lleó de front, provinent de l'acoblament amb el cap de be, es combina amb àmfora, ocell i dos ocells.

Gall, provinent de l'acoblament amb cap d'Apol·lo, es combina amb sàtir.

Un altre model imitat és el de cap de casc amb marca de roda.

17. Villaronga, 1997, p. 59.

18. Villaronga, 1997, p. 60-70.

19. Furtwängler, 1993.

20. Villaronga, 1997, p. 65.

21. Per la seva ordenació, veure, Villaronga, 1997, p. 60-62 i següents.

22. Villaronga, 1997, p. 79-82.

Les connexions que donen són diverses i les interconnexions abundants.²³ Tots els models són monedes massaliotes del grup metrològic alt.

Aquestes imitacions formen el nostre grup 2, es troben a Catalunya en el tresor de Pont de Molins i falten totalment en tresors de Marsella i enllacen amb les monedes més antigues de Massàlia, posteriors a les del tipus d'Auriol, per tant s'haurien de situar cap a l'any 400 aC, entre les primeres emissions emporitanes.

Criteri de la presència de monedes massaliotes. Per estudiar la influència de les monedes massaliotes farem una taula on veurem la presència de les monedes massaliotes en els tresors catalans. Formem uns grups donant les referències a Furtwängler²⁴ i el nombre d'exemplars.

	Emp. 26	Em- pordà	Pont M.	Reyna	Roses	Pened.	Tarr.	Morel	Montgó
Auriol	2	3	-	3	-	2	-	-	-
Provença	-	-	3	22	-	-	-	-	-
inc. Empor	-	10	1	-	-	-	-	-	-
Qe-Qf	1	-	2	-	-	1	-	1	-
Ap. Crob/cranc	-	135	3	9	-	3	2	1	-
Lakydon	-	-	1	7	-	4	-	-	-
Atena/roda	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Cap casc/roda	-	-	4	32	4	6	4	4	-
Massalieton	-	-	-	-	-	5	-	-	-
Apol/roda M	-	-	-	-	4	5	4	-	1
Apol/roda MA	-	-	-	-	6	14	6	5	3

Els tresors de l'Empordà i d'Empúries 1926, només presenten monedes del tipus d'Auriol i altres de revers incús no presents a Auriol.

Els tresors de Pont de Molins i el de França publicat per Reynaud, presenten monedes massaliotes fins al grup XVIII de Furtwängler, amb una mitjana de pes de 0,80.

Els altres tresors de Roses, Penedès, Tarragona, Morella i Montgó, a més de les monedes anteriors presenten les de llegenda Massalieton, les de revers de roda amb M i les de revers de roda amb MA, amb mitjana de pes per dessota dels 0,80 g.

En conseqüència Pont de Molins amb monedes massaliotes que serviren de model a les del nostre grup 2, s'hauria de situar poc després del nostre 3-4, i no abans com havíem proposat.

En la taula expressem en resum la nostra posició:

23. Veure taula de la pàgina 80 de Villaronga, 1997.

24. Furtwängler, 1993, p. 440.

Tresors	Emissions massaliotes	Metrologia	Grups Empòrion
Empordà, Empúries 26	Auriol	0,90	1-2
Pont de Molins, Reynaud	fins XVIII de Furtw.	0,90	3 i 4 2
Roses, Panadès, Montgó Tarragona, Morella	Massalieton Ap. / roda M i MA	0,80 / 0,75	5 i 6

El grup 2 se situa juntament amb els grups 3 i 4, però pot anar al davant o al darrere. En el tresor de Pont de Molins hi ha algunes monedes del grup 5 i 6, per tant podria anar al darrere del 3 i 4, i aquestes escasses monedes podrien assenyalar que començaven a encunyar-se els grups 5 i 6.

Els quatre criteris analitzats per a l'ordenació del grup 2 donen resultats una mica diferents. El criteri pels tresors podria ser poc segur si no fossin tots complets. El metrològic parteix del supòsit d'un pes decreixent de les emissions. El criteri de les imitacions que segueixen un model massaliota pot ser el més fiable, malgrat que només té un tresor de testimoni, matisat pel quart criteri de la presència de les monedes massaliotes en els tresors.

Veiem que de l'ordenació que proposàrem²⁵ només queda en dubte el grup 2, que si bé podria anar al davant del 3 i 4, també podria anar-hi al darrere.

La presència en el tresor de Pont de Molins de set monedes dels grups 5 i 6, que representa el 14 %, podria explicar-se per ser l'ocultació del temps en que ja s'havia començat a encunyar.

CONCLUSIONS

Després de la troballa d'Empúries 1926, la de l'Empordà, és el tresor més nombrós del període, seguit del tresor del Penedès amb cent trenta-dues monedes, puix que la resta són mes reduïts.

Correspon a un dels tresors més antics, amb una gran abundància de monedes del tipus de cap de be del grup 1-2, i poques de posteriors, però de gran raresa i algunes d'inèdites.

Malgrat tot, el fet més remarcable és la presència de monedes de revers incús, com les anomenades del tipus d'Auriol, però que no són presents en aquell tresor i que no han estat trobades a l'àrea de Marsella. El seu nombre i alguns enllaços d'encuny, entre elles i les trobades a Catalunya, ens fan pensar que corresponen a una circulació local, que es devien haver batut a Catalunya i que devien correspondre a Empòrion.

25. Villaronga, 1997.

El gran nombre de monedes del tipus de cap de be, són cent trenta-dues, fa que siguin una bona mostra, molt fiable, cosa que en confirma la anormalitat, amb la majoria de monedes de pes baix, arriben a 0,03 g. Aquesta mostra en comparar-la amb la formada al tresor d'Auriol amb els mateixos tipus, que és ben normal amb una mitjana de 0,62 i en veure-hi la gran diferència fa pensar que les batudes a Catalunya, corresponen a Empòrion.

Per l'ordenació del grup 2, proposem, que segueixi els grups 3 i 4, amb els quals té algun punt de contacte.

ANNEX 1

En estudiar aquesta troballa i buscar antecedents a les monedes inèdites, pel que fa a la número 168, que presenta un pròtome de lleó que devora la presa i en el revers una au, que sembla un mussol a l'esquerra, i una inscripció difícil de precisar, en trobarem una de similar, en què varia la posició del mussol que mira a la dreta, i que porta la mateixa inscripció, però més visible la de la part de la dreta, retrògrada EMP, moneda que fou publicada per Furtwängler²⁶ que la recollí de la publicació de Kolb de l'any 1923.²⁷

Al buscar aquesta publicació de l'any 1923²⁸ ens trobem amb 9 fraccionàries emporitanes que no havien estat mai esmentades i que creiem oportú publicar-les per coneixement general. Cinc són del nostre grup 2, de les quals només coneixem les del tresor de Pont de Molins.

Són les següents, ordenades segons la nostra classificació:

- A. 1 - a/ Cap de lleó de front.
r/ Cap de be a la dreta.
0,95; Kolb 3; V. 2-1-3, números 88 a 92.
- A. 2 - a/ Genet a l'esquerra.
r/ Cap de be a l'esquerra dintre de quadrat incús.
0,60; Kolb 7; V. 2-1-5, número 94.
- A. 3 - a/ Cap d'Apol·lo a la dreta amb *crobylos*.
r/ Gerra.
0,92; Kolb 4; V. 2-2-1, números 96 a 101.
- A. 4 - a/ Cap amb casc a l'esquerra.
r/ Roda de quatre radis.
0,98; Kolb 6; V. revers de 2-2-3, núm. 105, o 2-6-2, núm. 125.

26. Furtwängler, 1971, número 11.

27. Kolb.

28. De la de Kolb només són aprofitables les monedes. que formaven part de la col·lecció del «Chevalier d'Archon» que no era coneguda per Blanchet l'any 1908, i que estan en lloc desconegut.

- A. 5 - a/ Cap de sàtir a l'esquerra.
r/ Gall a l'esquerra.
0,98; Kolb 5; V. 2-4-2, números 118 a 120.
- A. 6 - a/ Pròtome de lleó devorant la presa.
r/ Mussol a la dreta, llegenda a la dreta retrògrada EMP.
1,00; Kolb 9; Troballa Empordà 168.
- A. 7 - a/ Cap d'Apol·lo de front.
r/ Cap de gorgona de front.
0,92; Kolb 2; V. 5-3, números 246 a 262.
- A. 8 - a/ Cap femení a tres quarts a l'esquerra.
r/ Cavall (pegàs?) a la dreta.
0,95; Kolb 8; Anvers V. 6-2-2-1, números 343 a 391.
- A. 9 - a/ Cap viril a l'esquerra.
r/ Tres astràgals.
0,47; Kolb 1; V. 7-2, números 422-3.

Ordenats segons la nostra classificació resulta

grup 2, cinc monedes
grup 4, una moneda
grup 5, una moneda
grup 6, una moneda
grup 7, una moneda

La majoria són del grup 2. Pel pes set monedes estan compreses entre 0,92 i 1,00. Una, la A. 9, pot ser una meitat i queda la A. 2 de 0,60. Les dues classificades en els grups 5 i 6 tenen el pes molt alt.

La A. 7 del grup 5-3, pesa 0,95, essent la mitjana del grup de 0,75. La A.8, del grup 6-2-2, pesa 0,95, essent la mitjana del grup de 0,77. Aquestes monedes de pes alt per al grup que els correspon, podria ser que fossin de les primeres encunyades en pes alt, com el de les anteriors emissions.

La més important és la A. 6, amb la llegenda similar a la de la troballa de l'Empordà 168.

Aquesta petita mostra que oferim en l'annex podria procedir d'un tresor, amb majoria de monedes del grup 2, com el de Pont de Molins, de quan s'havien iniciat les emissions 5 i 6, presents amb monedes de pes més alt, que les altres que segueixen del mateix grup.

ANNEX 2

Amb posterioritat a la redacció d'aquest article ens arriba la notícia de la publicació per l'Istituto Italiano di Numismatica de les *Atti del XI Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatico*, Nàpols, 25-27 octubre, 1996, Roma, 2002, amb el tema de *La monetazione dei Focei in Occidente*.

Pel que fa al tema de les nostres recerques, Furtwängler tracta de *Monnaies grecques en Gaule; nouvelles trouvailles (VIe et Ve siècle av J.C.)*; Brenot, *Marseille et les réseaux phocéens. Remarques sur les témoignages des monnaies*, i Campo, *Las emisiones emporitanas y su difusión en el entorno ibérico*.

Furtwängler, després de la seva publicació de 1993, pot donar poques novetats. Brenot repeteix el de sempre, i en l'única nota, la 51, en que em cita diu «un curieux illogisme qui consiste à limiter la circulation des oboles en Espagne entre 218 et 195». Campo presenta un extens estat de la qüestió, sense afegir cap novetat.

BIBLIOGRAFIA

- Amorós, 1933 AMORÓS, J., *D'una troballa de monedes emporitanes i la possible cronologia de la moneda d'Empúries*, Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 1, Barcelona, 1933.
- Amorós AMORÓS, J., *Les monedes emporitanes anteriors a les dracmes*, Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 3, Barcelona, 1934.
- Campo, 1987-1 CAMPO, M., «Las monedas de los tesoros de Pont de Molins, Tarragona y Rosas del Gabinet Numismàtic de Catalunya», «Studi per Laura Breglia» *Bollettino di Numismatica*, part. 1, supl. 4, 1987, p. 139-160.
- Campo, 1987-2 CAMPO, M., «Circulación de monedas massaliotas en la Península Ibérica (s. V-IV aC)», *Mélanges offerts au Docteur J.-B. Colbert de Beaulieu*, Le léopard d'Or, París, 1987, p. 175-188.
- Campo, 1993 CAMPO, M., «Emisión de Emporion con tipología ateniense», *Actes du XIe Congrès International de Numismatique*, Brusel·les 1991, Lovaine La Neuve, 1993, p. 31-38.
- Campo, 1994 CAMPO, M.; SANMARTÍ, E., «Nuevos datos para la cronologia de las monedas fraccionarias de Emporion, (Revisión del tesoro Neapólis - 1926)», *Huelva Arqueológica*, XIII, 2, 1994, p. 151-172.
- Furtwängler, 1971 FURTWÄGLER, A., «Remarques sur les plus anciennes mon-

- naies frappées en Espagne», *Schweizer Münzblätter*, febrer 1971, Jahr. 21, Heft 81, p. 13-21.
- Furtwängler FURTWÄNGLER, A. E., *Monnaies grecques en Gaule. Le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia 525/520–460 a. C.* Friburg, 1978.
- Furtwängler, 1993 FURTWÄNGLER, A., «Massalia in 5. JH. V. CHR.; Tradition und Neuorientierung», *BLESA, Etudes offerts à Jean Schaub*, 1993, p. 431-448.
- Guadán GUADÁN, A. M. DE., *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona, 1968-1970.
- Kolb KOLB, P., «Monnaies primitives du genre du trésor d'Auriol», *Revue Numismatique*, 1923, 1-7, 1 làmina.
- Reynaud REYNAUD, G. E., «Un trésor de monnaies massaliotes du V siècle», *Revue Numismatique*, 1983, p. 35-42, 4 làmines.
- Ripollès, 1985 RIPOLLÈS, P. P., «Las monedas del tesoro de Morella conservadas en la BN de París», *Acta Numismàtica*, 15, 1985, p. 47-64.
- Ripollès, 1994 RIPOLLÈS, P. P., «El tesoro de Rosas», *Saguntum*, 27, 1994, p. 137-151.
- Villaronga, 1993 VILLARONGA, L., *Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August: Repertori i anàlisi*, Barcelona, 1993.
- Villaronga, 1994 VILLARONGA, L., «Tipus massaliotes a les monedes fraccionàries trobades a Catalunya», *Acta Numismàtica*, 24, 1994, p. 31-48.
- Villaronga, 1996 VILLARONGA, L., «À propos de monnaies massaliotes inédites trouvées en Catalogne», *Cahiers Numismatiques*, 129, 1996, p. 7-10.
- Villaronga, 1997 VILLARONGA, L., *Les monedes de plata emporitanes dels segles V-IV aC*, Barcelona, 1997.
- Zobel ZOBEL DE ZANGRONIZ, J., «Estudio histórico de la moneda antigua española», *Memorial Numismático Español*, IV, 1877-79, Madrid.

Nota: En el recent llibre de P. P. RIPOLLES i M. DEL M. LLORENS, *Arse-Saguntum, Historia monetaria de la ciudad y su territorio*, Sagunt, 2002, a l'apèndix II de monedes foranes trobades, a la pàgina 518, la moneda 21 és igual a les d'aquesta troballa números 7 a 13. Un argument més per la seva atribució.